

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 62 (16673)

2003 чылдың
ИЮНЬ 3,
ВТОРНИК

Ат салган шагы 18.00
Садар өртээ 3 рубль.

Дамчыыр чугаа сооваанда

БОЛУР-БОЛБАС ЧУЛЧУРУУШКУННАР

Улустун БАБ деп шолалап алганы ыרבакчы олигарх Б.А. Березовский россияжи хоойлунуң харысалгазындан туманыг Альбионнуң эриктеринде чаштына берзе-даа, Кремльге удур хоралакчы үүлгедиин уламчылап, чурттуң келир өйгү парламентиинге амгы эрге-чагырганың талалакчыларының хөй болур чоруун болдурбас дээн сорулгазын чажырбайн турар. Ук сорулганы боттандыраарыга дээрги Березовский Россияда бодунуң талалакчыларыга 100 млн. долларны үндүрүп бээрин азаан.

БАБ-тын Тывада талалакчыларының «Риск» солунну долгандыр эртиленнеп чоруп турары кымга-даа чажыт эвес. Чүге-ле ийик, ук солунну «хамаарышпас» деп адап турары элдептиг. Водавыже, салчар, будап турбааже. Чаа тывылган сөстөргө хандыкшылдан-на харын ону оппозиция солуну деп диттип сөглөп болур. Эрге-чагырганың конститусчу арга-биле сонгуттурган органның көзүлдүр-ле хүлээп көрбөй турарын илередип, оларны солуннуң арыннарыга «чонга удур режим» деп адап турар «Риск» бөлүктүн «опозисчи байдалы» демократияның болгаш либерализмнің принциптери-биле кайын-на чүлдежир чүве деп.

Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының амгы үеде ажылдап турар баштыны БАБ-ка чашпаалаар кижилерниң үр үеде шаап халдаашкынарның кол объектизи болуп келген. Сөөлгү үеде сөлгү чок БАБ-чылар сылдыстар чурагайының сымраныны Ш.Д. Ооржактын удавас халажылгазын оштап турар дээн дамчыыр чугааны далай чалгыны дег чалгыдар, нептередир дээш улуг күштү үндүрген. Караң көрнүүшкүннүң бүгү хуусаалары төнгенде, «чурагачылар» чаа теманы чепсеглелге алганнар.

Кижикаткызы келир, бо удаа олар ТР-ниң Чазааның Баштынын күрүнеге өскерилгенинге буруудадып турар баш дүгү адыр эгелер болгаш рубрикаларлыг «коргунчуг сойгалаашкынарлыг» материалдарны улай-улай үндүрүп келген. Бо бүгүнү үндүрүп тура, чөптүг чорук дээш бис дээр кижилер солуннуң арыннарыга кижикаткызы кирбес үш-үдүрүм чүлдери парлап алгаш, авторларны дорамчылап, оларны угааны солундан кижилер кылдыр номчукчуларга бичии-даа эгениг чок бараалгадып турар.

Россия Федерациязының составының иштинге республиканың бот-догуннаашкынын чарлаан Тываның 1993 чылдагы Конституциязын Ш.Д. Ооржактын Төрээн чуртка өскерилгениниң «буруузун» сойгалап турар кол болгаш кара чангыс «шынздылга» кылдыр көрүп турар. Мындыг буруудадышкында чүү чүве хөйүл: аргактун ыят чок чоруу бе, бодунуң солундан угаанындан мага ханьышкын бе азы бодунуң номчукчуларын чүвенин ужу-бачын медереп билбес деп санаанында бе. Бир эвес буруу-лугларны дилеп, оларга удур

аннаашкыны эгелээр чүве болза, чүнүң-даа мурнунда Россияның бирги Президентинден эгелезе эки, чүге дизе оон деткишкыни-биле бот-догуннаашкынар чыскаалы эгелээн-не болгай. Тываны ук чыскаалдың эң идепкейлиг киржикчизи турган деп чугаалаары болдунмас. Республиканың бодунуң иштинге сүлчөчилерниң, Төрээн чуртунга өскерликчилерниң болгаш чоннуң дайзыннарының хүрээ-лелин канчаар-даа аажок улуг хемчээлге калбартып болур. 1993 чылдың Конституциязының төлөвилелин Ш.Д. Ооржактан аңгыда он-он кижилер ажылдап кылган. Оларның бирээзи К.А. Бичелдей «Тувинская правда» солунга мынча деп дорту-биле медеглээн: «...ук чугула документиге хамаарылгалыг кижикаткызы болганымда ... Тыва Республиканың Конституциязыга чоргаарларны мен...».

«Риск» бөлүү ону чүге харысалгага хаара тудуп болбазыл? Эскерликчилерниң одуруунче Дээди Хуралдың сөөлгү чыыжынын депутаттарын, оон иштинде ТР-ниң 2001 чылдагы чаа Конституциязының төлөвилелин чугаалажып турда, бот-догуннаашкын дээш дедир тепкеш чыдыпкан кижилерни база дидими-биле кири бижип болур. Ол үедеги хуралдарның протоколдары саттыныкчыларны болгаш өскерликчилерни нары-шээр чок сойгалап үндүрүп болур. Оон туржук бир-тээ 1993 чылдың Конституциязын референдумнуң түң-нелдери-биле хүлээп алган болганда, Үндезин Хоойлуну хүлээп алыры дээш бадылаанарны база, а ындыглар хөй кези, харысалгага онаар апаар-ла-дыр. А бадылаашкын чажыт байдалга эрткен төлөздө, шенелдени арыг болдурары-биле 37 чылдың арга-дуржулганын үлегер кылдыр ап, референдумнуң бүгү киржикчилерин, оон иштинде чонга удур режим-биле демисежип турар БАБ-чыларны база харысалгага хаара тудар керек.

Референдумга киришпээр-нерни база харысалгага онаар апаар, чүге дизе оларның канчаар бадылаар турганы окта билдинмес-ле болгай. Чүгле мындыг байдалда бистин БАБ-чыларының шудургузу-биле демисежип турары чөптүг чорук болгаш хоойлудүрүмнүг чорук тиилеп болур.

Р. ЕРМАКОВ.
2003 чылдың май 31-де үнген № 61 «Тувинская правда» солундан очулдурган.

ЧАШТАР — АМЫДЫРАЛДЫН ЧЕЧЕКТЕРИ

Июнь 1-де найысылал Кызылдың Арат шөлүнге кайгамчык чараш байырлал – Бүгү-делегейниң Уруглар хүнүнге тураскааткан байырлал болуп эрткен. В.Көк-оол аттыг хөгжүм-ши театрының эжииниң аксынга сценага ол хүннүң маадырлары-уруглар ыры-хөгжүмнүг оюнтоглазын эгелээн.

Айлана Леонидова Чадамбаның удуртуп турары Аныяк көрүкчүнүң театрының бичии артистери бо байырлалда кол рольду ойнаан дизе, хөөредиг эвес. Каас-чараш костюмнерлиг оолдар, кыстар тоолчургу сценажыткан көргүзүгнү чыылган чонга бараалгаткан. Оларның «хуулгазын ыяжы» (яңзы-бүрү өңнүг шарлардан бүткен), шынап-ла, изиг чурттарның чаагай чигир-чимистерлиг ыяжы дег көстүр болду. Бо бичии артистерге ат-сурагылы «Эдегейжилер» каттыжып, хат-салгын дег танцылары-биле көрүкчүлери өөрткен. Эстрада театрының, уруглар филармониязының бичии артистери чыылган чонга бараан болган.

Концерт күүселделериниң аразында хүндүлүг аалчылар уругларга байыр чедирип турдулар. «Россияның уруглары» фондунуң Тывада салбырының даргазы, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутады Сара Монгушевна Ооржак уругларга байыр чедиргеш, мынча дээн: «Уруглар – амыдыралдын чечектери-дир. Ынчангаш ол чараш чечектер амыр-шөлээн өссүн дээш, карактарны өөртүп чорзун дээш бистер, ада-иелер, бүгү күжү-вүстү берээлинер».

Арат шөлүнге асфальтыга уруглар чуруурунга мөөрей-

лешкен. «Алдын хүн чайнап турзун! Ак-көк дээр аяс турзун! Авам мөңге чурттазын! А мен кады чорууйн!» деп ырлажып турары дег, уруглар амыр-

тайбыңга тураскааткан чуруктарны чураан. Оон аңгыда чадаг чарышка, чадаг-тергеге, роликтерге чаштар мөөрейлешкен. (Уланчызы 2-ги арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

“Тыва Республикада амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлиниң дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың апрель 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың май 19-та чүүлүг деп көргөн

1 чүүл. “Тыва Республикада амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлиниң дугайында” 2001 чылдың июль 9-та №1138 Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

4-кү чүүлдүн 2-ги пунктузунда “болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралы бадылаар” деп сөстөрни апкааттар.

2. чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай

№287

2003 чылдың май 23.

“Орук шимчээшкениниң чурумунун чамдык хевирлерин эзирек чорааш үрэн кижилерге административтиг харысалганы күштелдирериниң болгаш торгаалдарның түнүн ажыглаарының чурумунун дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузун күш чок болдуар дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың апрель 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың май 14-те чүүлүг деп көргөн

1 чүүл. 2001 чылдың декабрь 30-де №196 Федералдыг хоойлуунун 8-ки чүүлүгке дүүштүр “Административтиг чурум үрээшкениниң дугайында Россия Федерациязының Кодекзиниң күштүг болуп эгелээни-биле” 1996 чылдың июль 8-те №607 (1999 чылдың апрель 8-те №169 өскерилгелери болгаш немелделери-биле, 2001 чылдың апрель 25-те №990 өскерилгелери-биле) “Орук шимчээшкениниң чурумунун чамдык хевирлерин эзирек чорааш үрэн кижилерге административтиг харысалганы күштелдирериниң болгаш торгаалдын түнүн ажыглаарының чурумунун дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузун күш чок деп санаар.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай

№290

2003 чылдың май 23.

“Арат (тараачын) ажыл-агыйының дугайында 1995 чылдың июль 6-да №355 Тыва Республиканың Хоойлузун күш чок болдуарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың апрель 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың май 14-те чүүлүг деп көргөн

1 чүүл. “Арат (тараачын) ажыл-агыйының дугайында 1995 чылдың июль 6-да №355 Тыва Республиканың Хоойлузун күш чок деп санаар.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай

№292

2003 чылдың май 23.

ЧАШТАР – АМЫДЫРАЛДЫҢ ЧЕЧЕКТЕРИ

(Төнчүзү, Эгези 1-ги арында).

Школачыларның болгаш сургуулдарның хол-биле кылган ажылдарының делгелгези эң-не улуг сонугралды болдурган. Аргаан, даараан, чураан, чазаан янзы-бүрү кылыгларны хей чоң магадап көрүп, чиик өртекке садып ап турары дыка арбын болду. Делгелгеде чүнү чок дээр! Даараан тыва национал хептер, аргаан каас-чараш хептер, чымчак ойнарактар, чечектер өзүмнери, огородка ажыглаар дериг-херекселдер, мини-трактор, ыяштан чазаан стол-сандайлар, ширээде шыдыраалар дээш, өске-даа. Хову-Аксының 9 профтехучилищезиниң сургуулдарының шүлүкчүлөр Марина Цветаева биле Владимир Высоцкийниң портреттерин ол олчаан кылдыр чураанын магададым. Сургуул кыстарның быжырган чагай аш-чемнерин, ааска ала-чайгаар эстип турар торттарының амданнын чагайзынып ханмадым.

Бай-Тайганың бичии даш чоңкуларының ажылдары чылдан чылче көвүдөп, утка-шынары бедип ораы өөрүнчүг. Оларның башкызы—Россияның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Владимир Салчактын чоңар-даштан чазааны улуг хам өгбези—Канчыр хамның өөнге үндөзилеп кылган ажылы—уран чүүлдүн езулуг шылгараңгай чогаалдыр. Кырында солаңгы-челээш бүргээн ол өгнү долгандыр чуруктар шупту тускай уткалыг. Солаңгы—челээш анаа кижиниң

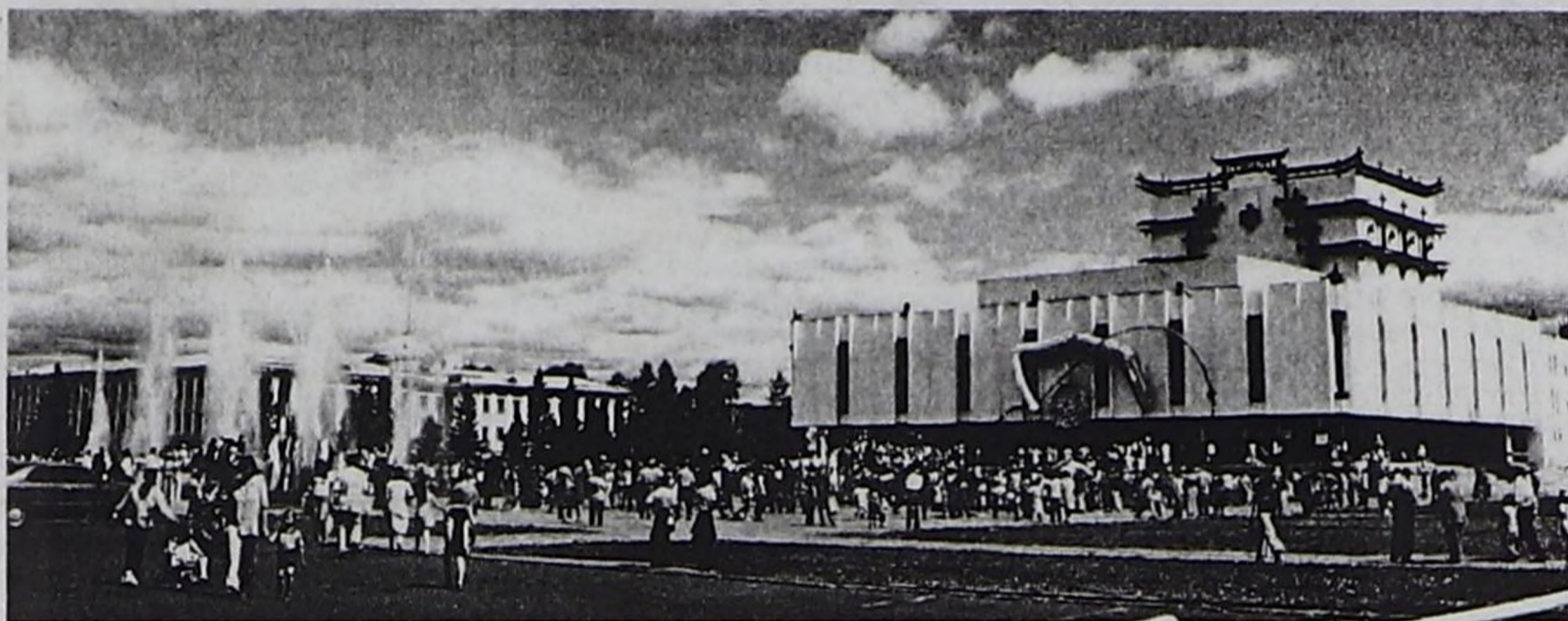
караанга көзүлбес, хам кижини ону көөр чүве-дир.Өгнүң ханаларын долгандыр кымнарны чок дээр: Бай-Тайганың ээзи дангына, Сүт-Хөлдүн, Мешкен-Хөлдүн ээлери... Дыка ханы философчу утка-биле шажын-чүдүлге теманын чурукчу бо ажылында көргүскен. Башкының бичии өөрикчилери чоорту уран чүүлдүн ындыг шылгараңгай чогаалдарын кылып турар апаар боор дээрзи чугаажок.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

“Өртемчейни—уругларга”

Июнь 1—Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүгге тураскааткан “Өртемчейни—уругларга” деп ачы-дуза чедирер акция май 30-де найысылалдың Арат шөлүгге болуп эрткен. Чайның өнгүр чараш чечектери дег бичии чаштар, хөглүг хөгжүмү байырымныг хүннү аян кирип турган.

Республика чергелиг бирги акцияның ажыл-чорудуун ТР-ниң Чазак Даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы А.Т.Конгар ажыдып, Бүгү-делегейниң Уруглар камгалалының хүнү-биле чаштарга байыр чедирген. Кызыл хоорайның уругларның чогаалдыкчы коллективтери, “Алантос”, “Эдегей”, “Звездочка”, “Декей-оо” танцы ансамбльдери, элээди уругларның “Кристалл”, “Ровесник”, “Сайзырал” база Тандының Сосновка ортумака школазының “Ин-

тернационалчы найырал клубу” деп бөлүктөрүн, “Идегел” школа-интернат уругларының ыры-танчызы-биле чергелештир аалчылар сөс ап, акцияның баштайгы деткичилери болганнар.

Шупту 30 ажыг ачы-дуза чедирерчилери—ТР-ниң Чазак, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазы, Өөредилге, Культура, Кадык камгалал, Кадрлар политиказының яамылары, комитеттер, ведомстволар, организациялар база хуу сайгарлыкчыларның буянның үлүг-хуузун айтыры күзөнчиг. Ачы-дуза акциязының комиссия кежигүннери—ТР-ниң Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызының сайыдының оралакчызы У.С. Ондар, Херээженнер чөвүлелиниң даргазы И.Ш. Очур, Аныяктар херектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң килдис эргелекчизи С.К.-Д. Монгуш, Кызыл хоорай

мериязының килдис эргелекчизи Д.А. Ондар, Өөредилге яамызының специализи Ч.Б. Сат, Россияның Тывада Уруглар фондузунун даргазының оралакчызы О.Д. Сат оларның бүртүкээни-биле өңүг телевизор, компьютерлер, музыкалыг төптөр, тергелер, ойнарактар, чечен чогаал номнары дээн ышкаш янзы-бүрү белектерни уруглар коллективтеринге берген. Аңаа немей “Белокуриха” курортче, “Байлак”, “Орленок” лагерлеринче путевкаларны тывыскан. Ниити ачы-дуза чедирелгези 1 миллион 75 муң рубль түнүг болган.

2003 чылдан тура эге ужуун алган бо “Өртемчейни—уругларга” деп ачы-дуза акциязы чараш чанчыл болуп, чылдан чылче үзүктел чок эртип турар апаар дээрзинге идегел бар.

Тайгана ОЧУР.

Бичии мөгелер

Июнь 1-де Совет Тываның 5 чыл аттыг стадионунга Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүгге тураскааткан 9-12 хар аразында бичии оолдар хүрежинге 64 мөге киришкен.

Маргылдааны эрттиреринге “Россияның катап тургустунган партиязы” деп шимчээшкниң улуг деткимчени көргүскен.

Бичии мөгелерниң ачыр-дачыр демиселиниң түннелинде Шолбан Соян (1 дугаар школа) шүүлген, Аяс Монгуш (2 дугаар школа) үжүүрлешкен. 3-4-кү черлерни Шолбан Донгак биле Радиш Седен ээлээн. 5-тен 8-ке чедир черлер алган мөгелер Кан-Демир Доржу, Юрий Филимонов, Буян Чигжит, Олег Сатка база шаңналдарны тывыскан.

Чойганмаа САТ.

ЧУРУКТАРДА: уруглар камгалалының хүнүнде оюн-тоғлаа.

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазында

ДУГУРЖУЛГА БОТТАНЫП ЭГЕЛЭЭН

Бо чылдың апрель айда бистин республикага Моолдун Завхан аймактын Төлээлекчилер хуралының делегациясы чораан. Оларның аразында аймак Хуралының даргазы Уртнасанн болгаш аймак губернаторунун канцелярия начальниги Дашлхунцэвти Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Д.К.Х.Ооржак хүлээп алган болгаш ийи Төлээлекчилер палаталарының аразында кады ажылдажылганы дугуржулгага ат салган.

Дугуржулгада Моолдун Завхан аймактын болгаш Тыва Республиканың төлээлекчи органның аразында харылзааны улам быжыглаар болгаш хөгжүдер, эрге-хоойлу актыларын, шийтирилгелге болгаш тус чер бот-башкарылгазынга хамаарышкан документтеринин сол-

чулгазын, хамаатыларның эргелерин болгаш хостуг чоруунга хамаарышкан эрге-хоойлу документтеринин амыдыралга боттанып турарын өөренип көөр. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Моолдун Завхан аймактын Төлээлекчилер хуралының аразында, арга-дуржулга солчуру-биле төлээлер солчулгазын чорудар болгаш өске-даа чугула хемчеглерни чорудары дугуржулгага көрдүнген.

Кыска үе эрткен-даа болза, амгы үеде дугуржулганың чамдык хемчеглерин күүседип эгелей берген. Ону боттандыраар ажылчын бөлүктү тургускан. Кызыгаарга оорлаар чорук, контрабанда, наркомания болгаш организаастыг кем-херек үлгедиглеринин талазы-биле медээлер солчулгазын ол чорудар. Ажыл-

чын бөлүктү депутат М.М.Майдыр удуртуп турар. Ооң-биле чергелештир бо чылдың июль айда Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының төлээлерин Моолдун Завхан аймактын төлээлеринин Хуралы Улаастай хоорайга хүлээп алыр. Аңаа белеткел ажылы чоруп турар.

Дугуржулганы амыдыралга боттандыраарын ТР-нің Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының хөй-ниитинин айыыл чок чоруу, корум-чурум болгаш кызыгаар айтырыгыларынның талазы-биле комитеди (даргазы В.О.Тарыма) удуртулгага алган.

Алдын-оол МОНГУШ,
Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының парлагга албанының килдис начальниги.

Депутат, ооң ажыл-херээ

СОЦГУКЧУЛАР-БИЛЕ
ХАРЫЛЗААЛЫГ

Ак-Довурак хоорайның тус чер хуралының депутаты Анатолий Монгуш бодунун округунун соцгукчулары-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар.

Соцгукчулар-биле ужур-ажылгаларны эрттиргеш, чагыларның кайы хире күүсеттинип турарын, Чазак болгаш парламент кандыг доктаалдарны, хоойлуларны хүлээп алганын, оларны амыдыралга боттандыраарда округтун чурттакчы чону чүнү кылырын чугаалап берип келген. Оон аңгыда амыдырал-чуртталганы экижидерде өгбүле, хамааты бүрүзү кандыг ажыл-ишти кылза чогуурун, ылаңгы азырадыкчы хөөндөн уштунгаш, рынок экономиказы-

ның негелделеринге дүүштүр бодун боду аш-чем болгаш өске-даа эргежок чугула чүүлдер-биле хандырынар дээш сайгарлып ажылдаарын сумелеп турар.

Округтун соцгукчуларының чагыларын езугаар хоорай чагайжыдылгазынче улуг кичээнге ийи салган. Транспортная кудумчузунда эргиде казып каан онгарларны дескилээн, арыглап аштаан, ыштарны олурткан, электри сайгылгааннарны немей кылдырган. Оон өске-даа кудумчуларда чагайжыдылга ажылдарын чоруткан. Ак-Довурак хоорай үндезилеп тургустунганының 40 чылын 2004 чылда демделгээр, аңаа белеткел ажылдарын чорудуп эгелээни ол. Ол ышкаш де-

путат өг-бүлелеринин ногаа аймаа, картофель тарып алган турарын чедип алыр дээш ажылды база организаастап турар.

Чамдык кылдынып турар чүүлдер-биле чергелештир четпестер депутаттың округунда бар. Хамаатыларның арагалаар чоруу чавырылбайн турар, үш "адрес" араганы чажырып сардарын уламчылавышаан. Чедимес амыдыралдыг алды өгбүлеге деткимче көргүзери чугула болу берген. Бо айткан болгаш өске-даа четпестерни эдер дээш хоорай чагыргазы-биле депутат бир демниг хемчеглерни ап турар.

К.ХОВАЛЫГ.

Суму чагыргазында

ШУЙГА КАТАП ТУРГУЗАР ПЛАНЫГ

Рынок экономиказынче шилчилгениң берге үезинде удуртур ажылдарга шыдажыр-ла кижичонну баштап, ооң-биле быжыг харылзаалыг ажылдап артар болу берген. Бай-Тайга кожуунун Шуй суму чагыргазының даргазынга сөөлгү беш-алды чылдарда каш-даа кижичонушкан. Чоокта чаа суму чагыргазының даргазынга мурнунда совхозтун сарлык бригаданың бригадиринге ажылдап турган Алексей Херттекти томуйлаан.

Суму чагыргазының даргазының албан-хүлээлгезинин харысалгазы улуг деп чүвени ол ханы билер болганындан

кандыг айтырыгларны шийтирилээрин тодараткаш, оларны күүседиринче кирипкен. Шуй дээрге шаандан бээр чагай дүжүттү өстүрүп ап келген чер болгай, ону катап эгидерин ол чугула деп санаан. Шуйнун бугазынын бажын кылдырткан, ооң соонда суггарылганы эгелээн. Тараа культураларын, ногааларны, картофельди суггатыг шөлдерде тарып турар. Суурнун каш чылдар дургузунда аштаттынмай чыткан богун агитквартираларны, ажыл чоктарны эвилелдеп алгаш аштаан, суур ам аян-шинчи кире берген. Үш көвүрүгнүн септелгезин

чоруткан. Ажыл чоктарны ажылга хаара тударынче суму даргазы кичээнге ийи салган. Чер ажылында 120 аныяк оолдар, кыстарны хаара туткан, олар тараа аймаан, картофельди өстүргеш, артыкшылдынын сайгарар сорулганы салганнар. Аныяк удурткунун баштайгы үеде кылган ажылдары мындыг.

Моон соңгаар мурнунда мал, чер, тудуг ажылының талазы-биле Тывага динмирер турган ажыл-агыйны Шуйга катап тургузар дугайында боттук хемчеглерни алырын ол планнап турар.

Арбай-оол КАНЧЬЫР.

Бай-Тайга кожуун.

Спорт спорт спорт

КОЛ ШАЦНАЛ—ЭКИ ДЫШТАНЫЛГА

Бай-Тайга кожуунунун төвүнге чайгы спорт сезону ажыттынган. Маргылдааларга чүгле кожуун төвүнүн чону эвес, а харын ыраккы Кара-Хелден бээр бүгү сумулар кончуг идепкейлиг киришкен.

Массалыг хемчеглерни эрттирер тала-биле кожун чагыргазы, кожунунун спорткомитеди болгаш сумулар чагыргалары баш удур эки белеткенген.

3 хүн үргүлчүлээн Үрүле Кандан аттыг кубок дээш хол бөмбүүнүн маргылдаазы, яны-бүрү хемчээлдерге чадаг чарыш, шыдыраа, шашки, баг кагары, улуг, аныяк аяттар чарыжы, холушкак эстафеталар, шериг баар оолдарның турникке тырттынып маргыжары, 18 хар чедир 64 мөгениң хүрежи дээш, кандыг оюн болбады дээр. Бо оюннарга капсырлаштыр спортчу өг-

бүлелер маргылдаазы, уран таланттыг өг-бүлелер концерти, Тандыдан аалдап келген бот-тывынгыр артистерниң концерти чоннун культурлуг эки дыштанып алырынга таарымчалыг байдалды тургускан.

Маргылдаларның тиелекчилеринге хоомай эвес шаңналдарны тывыскан. Кол шаңнал—чоннун эки дыштанылгазы болган.

Каң-оол ХҮРГҮЛ-ООЛ.

Тээли суур.

КЫМ-ДАА КЕЛДЕРЕЛГЕ
ТАВАРЖЫР ЭРГЕЛИГ

ТР-нің Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы Тыва Республиканың девискээринде келдерел айтырыгыларының талазы-биле комиссияның ажыл-чорудулгазын хандырып турар. 2002 чылдың апрельден бо хүннерге чедир келдерел дугайында 35 дилег билдиришикинни сайгарып көргөн. Комиссия дараазында санал-оналдарны Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинче – Тыва Республиканың Чазак Даргазынче сайгарып көрүү-биле киирген.

Хосталгазын казыттырып шийтирген 5 кижини кеземче ялазындан хостаарының дугайында дилеглерни киирген. Олар дээрге:

1. ВОИНОВ Михаил Леонтьевич, 1928 чылда төрүттүнген, өлүрүкчү херек дээш 8 чылга хосталгазын казыттырып шийтирген. Сайгарып чугаалажып тура дараазында чүүлдерни кичээнге ийи алган: бир дугаар шийтиргени, хоочураан бронхиттен, дискет чүстеринин артринден аарааны, кеземче хуусаазының чартыын эрттиргени, эки характеристикалы, ооң киирген дилээн колония удуртулгазының деткээни.

2. БЫЗОВ Михаил Николаевич, 1947 чылда төрүттүнген, когараан кижиниң амы-тынынга айыылдыг, кадыкшылынга аар хораны өжегерээн чедиргени база бир когараан кижини угаан-медерелин үрелиринге чедиргени дээш 6 чылга хосталгазын казыттырып шийтирген. Сайгарып чугаалажып тура дараазында чүүлдерни кичээнге ийи алган: бир дугаар шийтиргени, хоочураан холецистопанкреатиттен, хоочураан остеохондрозтан, узун шөйүндүнүн оюлганын аарындан аарааны, эки характеристикалы, ооң киирген дилээн албан черинин удуртулгазының деткээни.

3. АЛЫМОВ Сергей Дмитриевич, 1971 чылда төрүттүнген, наркотиктиг бүдүмелдерни онза улуг хемчээлге казыт-саарар сорулга чокка хоойлу-дүрүмгө чөрүштүр шийттирген, шыгжааны болгаш кылганы дээш 7 чыл 6 айга шийтирген. Сайгарып чугаалажып тура дараазында чүүлдерни кичээнге ийи алган: бир дугаар шийтиргени, кеземче хуусаазының чартыындан хөйүн эрттиргени, ийи чаш уруглуу, эки характеристикалы.

4. САРЫГЛАР Эльвира Эрес-ооловна, 1973 чылда төрүттүнген, баш бурунгаар сүлчээ-биле бөлүк кижилер-биле кадыкшылга кара өжегерээн аар хораны чедиргени дээш 6 чыл 6 айга хосталгазын казыттырып шийтирген. Моон мурнунда шийтирбейн чораан, бот ие, ийи чаш уруглуг, өкпе туберкулезундан аараан, амгы үеде күш-ажыл кылып шыдаар шинек чок, эки характеристикалыг, үүлгеткен херээн миннип турар.

5. ХЕРТЕК Аякуу Кунгааевич, 1942 чылда төрүттүнген, кадыкшылга кара өжегерээн аар хора чедиргенинүн түнелинде когараан кижиниң өлгени дээш 11 чылда хосталгазын казыттырып шийтирген. Сайгарып чугаалажып тура дараазында чүүлдерни кичээнге ийи алган: моон мурнунда чаңгыс эвес удаа шийтирип чорааны, судтун томуйлааны яланың 5 чыл 2 айын эрттиргени, албан черинин администрациясының берген эки характеристиказы, пенсия назылы болгаш шийтирген кижиниң бодун

эки алдынып турары, өкпе туберкулезундан аарааны, амгы үеде күш-ажыл кылып шыдавазы.

А ол ышкаш комиссия дараазында санал-оналдарны киирген: 1956 чылда төрүттүнген, өлүрүшкүн херээ дээш 9 чылга хосталгазын казыттырып шийтирген Анатолий Биче-оолович СОЯН-НЫҢ хосталгазын казыттырып шийтирген хуусаазын кызырааны дугайында 1 дилег билдиришкин. Сайгарып чугаалажып тура дараазында чүүлдерни кичээнге ийи алган: бир дугаар шийтиргени, беш ажы-төлдүү, колония администрациясының бергени эки характеристиказы.

Келдерел көргүзеринин дугайында шийтиргеннеринин 29 дилег билдиришикинине ойталаар деп шийтирени комиссия үндүрген.

Дилег билдиришикиннерни сайгарып көрүп тура, үстүнде айттырган байдалдарны өөренип көөрүнден аңгыда, комиссия Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Курүне Думазының 2001 чылдың ноябрь 30-де хүлээп алганы №2172 111-ГД "Назы четпээннерге болгаш херээженнерге хамаарыштыр келдерел чарлаарының дугайында" доктаалды кичээнге ийи алган. Оон 2 пунктузунун "а" болгаш "б" кезээнде мынчаар айтып турар: "6 чыл хуусаага чедир хосталгазын казыттырып шийтирген, моон мурнунда эдип-чазар албан черлеринге кеземче херээн эрттирбейн турган дараазында шийтирген кижилерни кеземче ялазындан хостаар:

а) назы четпээн уругларлыг херээженнерни;

б) диспансер учедунун I азы II бөлүүнге хамаарыштырган өкпе аарыг херээженнерни..."

Комиссияның үндүрген түнелдерин кошкан болгаш келдерел көргүзеринин дугайында документтерлиг ол 35 дилег билдиришикиннернин шуптузун Россия Федерациясының Президентизинче сайгарып көөрү база шийтиргеннерге хамаарыштыр келдерел дугайында шийтирени хүлээп алырының талазы-биле киирген турган. РФ-тин Президентизи келдерел дугайында 26 дилег билдиришикинине ойталаан.

Эдип-чазар колонияларның администрациялары боттарының албан черлеринге шийтирген кижилерге хамаарыштыр келдерел политиказын чорудары, кем-буруузу ниитилеге аар хора чедирбээн шийтиргеннерге кичээнге ийи онзагайлаары эргежок чугула деп, комиссия санап турар. Ындыг-даа бол, бо чүүл кичээнге ийи шийтирген чорудар дээни эвес-тир, чүге дизе барык бүгү шийтиргеннер келдерелге таваржыр эргелиг, ыңдыг төлээде комиссия оларның херектерин сайгарындан ойталаар эрге чок.

Евгений ЧЕРНОГРИВОВ,
Тыва Республиканың келдерел комиссиязының даргазы.

Ак-Довурактың ЧЭТ-те

Ак-Довурак хоорайның чурттакчылары амыдыралдың турумчуп кел чыдарынга, азы өскээр чугаалаарга, мооң мурнунда турганы ышкаш эрги хевиринче кирип ораарыга өөрүп турарлар. Буурап дүшкен бүдүрүлгелер катап турустунуп, ажылчын олуттар немежип, рынок экономиказынга дүүштүр садыг-наймаа, сайгарлыкчылар көвүдөп, чурттакчы чоннуң негелдезинге дүүштүр аыш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле хандырып эгелээ.

Ак-довуракчыларга эң берге айтырыгларның бирээзи — чылыг турганын утпааннар. Хоорайның чылыг-энергия төвүнге болган үрелиш-киннер, чурттакчы чонну дүвүредип турган чылдар турган болгай. Ол ам ак-довуракчыларга сактыышкын болуп арткан. Чурттакчылар-

— Кышты багай эвес ашты-выс, озал-ондак болбаан. Чылыг дээш хоорайның чурттакчыларындан бо чылын хомудал кирбээн, шынын-на чугаалаар мен. Ол дээш хоорайжылар биске бүзүрүп турар. Бисте үш котел бар. Ооң ийизи доктаамал ажылдап турар, бирээзи черле курлавырга турар. Май айның ортан үезинден чылыгны бээрин соксаттывыс. Ам шупту цехтин ажылчыннары келир кышкы септелгеге белеткенип кирипкен. Септелге ажылдарын шынарлыг чорудар талазы-биле директорувус Владимир Донгак-ович чугаалажып турар кижиле. Септелгеге көрдүнгөн акшатагерик чедип келген. Шыырак, тускай эртемниг специалистер-биле дугуржулганы кылган. Олар келгеш септеп эгелээрге, бистиң ажылчыннарывыс оларга дузалажып, деңге ажылдаар апаар. Ажылы-биле чугаалаарга, бистиң ажылчыннарывысты өөредир апаар. Септелге ажылы канчаар чорударындан кышты ажары оон хамааржыр болганда, бүгү кичээнгеи ынаар угландыраар бис. Эрткен чылын Кызылдан Бабкинниң бригадасы ажылдап турду, багай эвес кылгаш барганнар. Бир-ле

кен ажылчынның бирээзи. Бодунуң ажыл-ижин кысказы-биле таныштырды:

— ЧЭТ ам турум ажылдай берген деп чугаалап болур. Хөмүр-даш-биле хандырылгага үзүктелиштин турбаан. Котелдарның ниити байдалы ажырбас. Ам чүгле канчаар септеп алырындан хамааржыр. Директорувус Абакандан септекчилер бригаданы дугуржуп турар. Олар боттарының дериг-херекселдери-биле келгеш кылыр, ооң-биле чергелештир бисти база өөредир. Мооң мурнунда болуп турган озал-ондак биске кичээндириг болган. Эрткен чылын септелгени шынарлыг чорутканындан кандыг-даа үрелишкиннер болбаан.

Мээң цегимде 40 хире ажылчыннар ажылдап турар. Колдуу хоочун ажылчыннар. Оларның аразындан ажылчын М.Адыгбай, кандакчылар: А.Чылбак-оол, С.Монгуш, септекчилер: Б.Кунгаа, В.Крицкий болгаш өске-даа ажылчыннарың ак сеткилдиг, кызымак ажылын демдеглексээр-дир мен.

“Ак-Довурактың ЧЭТ” күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези — хоорайда улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи, ында 200 ажыг ажыл-

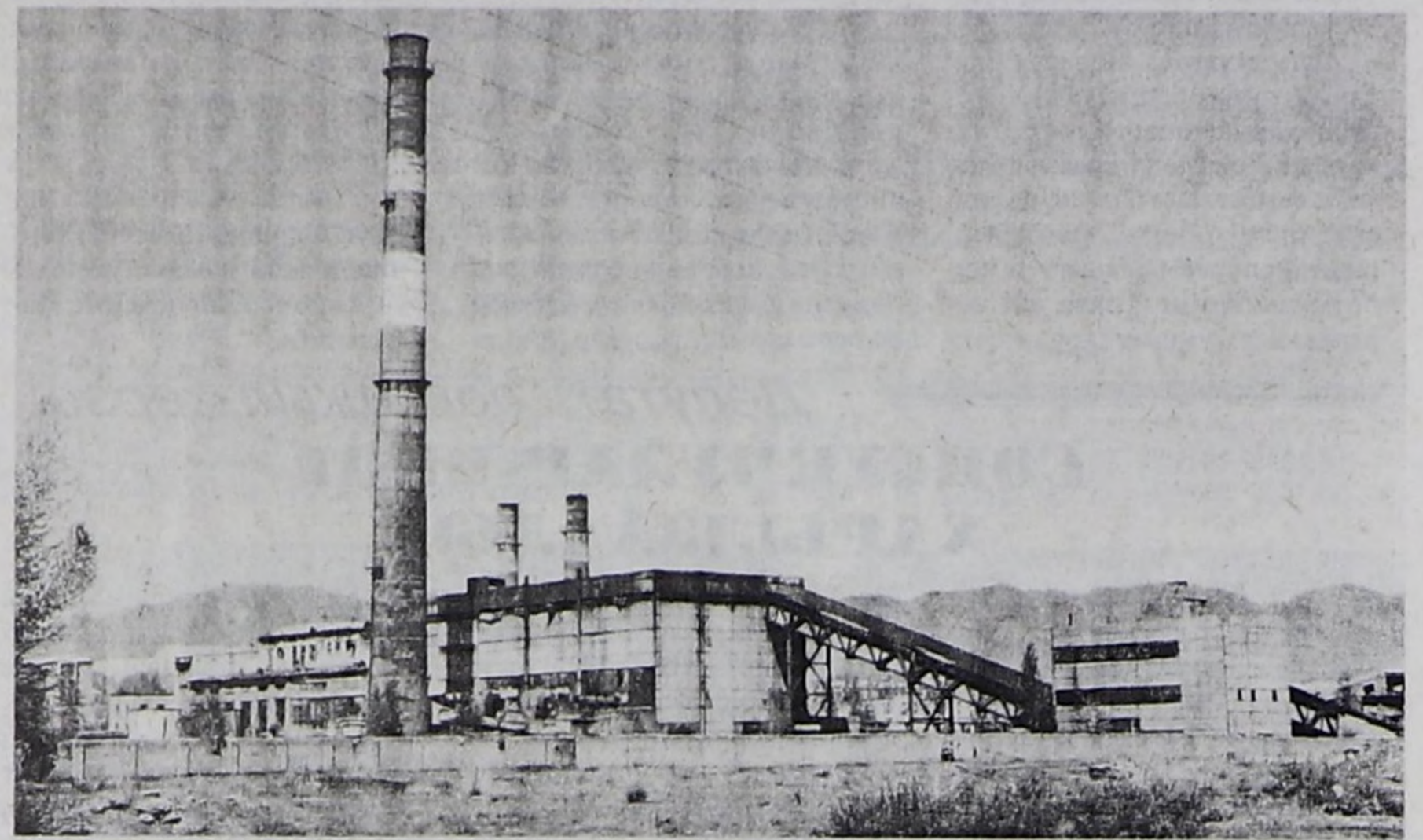

бистиң коллективте чедип келген кижиле, ажылчыннар-биле чугаалажып көрүңер даан, олар база боттарының бодалын чугаалай бээр-дир ийин — дээш, мени эдертип алгаш, цехтер кезип чоруптувус.

ЧЭТ-тин девискээрин эргип чоруурга, анаа турар кижиле чок, шупту-ла ажылдап турар улус болду. Ол чоруп тургаш, Т.В.Крашеникова мени котелдар цехиниң мастери Александр Хертекович Очур-оол-биле таныштырып кагды. Хоочун ажылчын, хөйүнү көргөн кижиниң бирээзи деп чугаалап болур, ЧЭТ-тин берге чылдарын шыдажып эрт-

чиннар доктаамал ажылдап турар. Бо хүннерде бүдүрүлгениң девискээринде чагайжыдылга ажылы кидин түлүк чоруп турар. Ону ажыл-агый участогунуң мастери Светлана Седип билдиги удуртуп, ыяштар, чечектер тарылгазын организаптап чоруп турар. Ооң-биле чергелештир удавас ЧЭТ-тин кол корпусунуң септелгезинче кирер деп турарын Светлана Михайловна чугаалап турду.

ЧЭТ-тин бир нарын айтыры чылыг энергиязы дээш төлеттин-мээн өрелер бергедип турар. Төлеттинмээн өрениң түңү 30 млн. рубль ашкан, бо айның түң-

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ ЧАЙДАН ЭГЕЛЭЭР

нели-биле чеже чеде бергенин санап четтикпедим деп, кол бухгалтер чугаалап ораар. Эрткен чылдың декабрь айдан эгелээш хөй адырлыг коммунал ажыл-агыйы-биле дугурушкаш, чылыг энергиязы дээш төлевири ЧЭТ-тин бодунга төлээр кылдыр тургускан. Ол талазы-биле тускай кассаны ЧЭТ-те ажылдаткан. Ынчалза-даа ол база улуг идиг бербээн дээрзин бү-

дүрүлгениң саң-хөө ажылдакчылары чугаалап турар. Хөй ажы-төлдүг, чединмес өг-бүлелерге субсидия алыр талазы-биле будулгаазыннар турган, ол ам чөптүү-биле шиитпирлеттинип турар.

ЧЭТ хөмүр-даш сөөртүлгези дээш хоорайның автотранспорт бүдүрүлгезинде өрөзи 20 млн. рубль ашкан. Чадаананың хөмүр-даш уургайында өрөзи 3,260 муң рубль. Бир эвес хоорайның чурттакчылары чылыг энергиязы дээш төлевири чогуур үезинде төлөп турган болза, ЧЭТ-ке ол хире хөй өрө чыгып келбес турган. Ооң хараазы-биле Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүл-

гези артык кезектер, кыварчаар материалдар садып алырынга база бергедеп турар.

“Ак-Довурак ЧЭТ” күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези чурттакчы чондан чылыг өртээ дээш өрелерни теледир талазы-биле ажыл чорутпаан деп чугаалап шыдавас мен. Олар боттарының талазындан болдунар-ла хемчеглерни ап турган улус болду. Мээң ужурашкан ажылчыннарым, ылаңгыя котел цехиниң мастери

эптиг-чөптүүн кижиле дораан эскерип каар чорду. Хөй националдыг бо бүдүрүлгениң ажыл-ижинде улуг бергедээшкиннер чок, олар чайгы септелгени шынарлыг кылып алыр дээш бир демниг ажылдап турарлар. Септелгени чорударынга хереглээр акша-хөреңгини ТР-ниң Чазаа берген, ол үезинде шынарлыг кылдына бээр дээрзинге коллективтин бүзүрели улуг.

Сергей ХЕРТЕК.

Виктор Кара-Монгуш, ажыл төлевириге хомудал чогуу чугаалап, ай саңында, чогуур үезинде төлөп берип турарын демдегледим.

Мен бо бүдүрүлгеге чоруп тургаш, бир эскерген чүүлүм, ажылчыннар биле бүдүрүлгениң удуртукчуларының аразынга

ЧУРУКТАРДА: котелдар мастери Александр Очур, ажылчын Михаил Хертек ажыл үезинде; погрузчик башкарыкчызы Владимир Монгуш.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруктары.

Үнүүшкүннүг хурал

КУРОРТ СЕРВИЗИН САЙЗЫРАДЫР ДЭЭШ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бөлүк депутаттары "Тыва Республиканың минералдыг сугларын чөп ажыглаарының дугайында" парламент дыңнаашкынарнын "Чедер" курортунга май 29-та эрттирген. Үнүүшкүннүг хуралды Хоойлужудулга палатазының Кадык камгалал, социал камгалал, күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитет даргазы Б.К.Кудерек башкарып эрттирген.

"Чедер" курорттуң кол эмчизи Савин Ондар үнүүшкүннүг хуралга киржип келген республиканың эртемденеринге, яамылар, ведомстволар удурткучуларынга болгаш кожууннар төлээлеринге Тывада билдингир курорттуң ниити байдалын, эмээр болгаш массаж өрээлдерин, сауна-бассейни, дузалал ажил-агынын көргүзүп таныштырган. Савин Санчитович Ышкаш чедингир сөстүг экскурсовод-гид бо курортта чок боор дээрзин парламент дыңнаашкынарнын киржип келген төлээлер чугаалап турган.

Парламент дыңнаашкынынга Хоойлужудулга палатазының депутаттары идепкейлиг киришкен. Олар республиканың социал адырларынга хамааржыр яамылар, ведомстволардан, Чазактан аалчыларны чалааш, санатор-курорт айтырыгларын сайзырадырының дугайында илеткелдерни кылгылаан.

Хоойлужудулга палатазының депутаты Б.К.Кудерек хуралды

ажыдып тура, чайгы дыштанылга үези чоокшулап келгенибиле чугула айтырыгларны чугаалажып турарын аалчыларга чугаалааш, геологтарга, гидрогеологтарга Тываның аржаан сугларын шинчилеп, ажыдып турары дээш четтиргенин илдеткен. Республиканың девискээринде бар курорттарның, шинчилеттинмээн черлик аржаан-сугларның ажык-дузанының дугайында болгаш амгы үеде курорттарның мурнунда тургустунуп турар чидиг айтырыгларга хамаарыштыр тодаргай илеткелди бодунуң чугаазына онзагайлап демдеглээн.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының чанында санатор-курорт дузасын чедирер төптүн удуртукчузу Л.Ч.Спиридонова Тыва Республиканың девискээринде санатор-курорт черлериниң ниити байдалының дугайында илеткелди кылган.

Оон чугаалаанындан алырга, сөөлгү 10 чылдар дургузунда республиканың девискээринде сана-

тор-курорт черлери кызырылган. РФ-тиң курорттар реестринче бистиң республиканың чурттакчы чонунга билдингир курорттар "Чедер", "Үш-Белдир" кирбейн барган. Оон чылдагааны болза чогуур үеде бо курорттар дугайында документилерни ажылдап кылып албаанында деп болур. Амыдырап-чурттаарының деннели куду хамаатыларга бистиң курорттарывыстың өртектери улуг бооп турары таарымча чок болуп турар. Ынчанмыже федералдыг курорттарга бодаарга, бисте өртекттер чиик дээрзи кымга-даа билдингир. Курорт сервисин сайзырадыр деп бодаар болза, амдан эгелеп курорттарга ажылдаар тускай мергежилдин специалистерин белеткеп алыры чугула.

Үнүүшкүннүг хуралдың киржикчилеринге "Чедер" курорттуң улуг эмчизи С.С.Ондар курорттуң мурнунда тургустунуп келген чидиг айтырыгларны чугаалаан.

Бо хүннерде "Чедер" курорттунда 72 кижип ажылдап турар. Оларның барык дегерези ажы-төлдүг. Ынчангаш "Чедер" курорттуң девискээринге ясли-садик, эвээш кижип өөренир школы болгаш ажылдакчыларга чурттаар оран-сава тудуун тудуп эгелээри күзеничиг. Курорт Кызыл-Бай-Хаак электроэнергия шугумундан энергияны ап турар. Ынчанмыже кандыг-ла-бир чылдагаандан чырык бо-ла өже бээр-дир, оон уламындан эмчи

Хурал үезинде.

процедуралары-даа, аш-чем белеткели-даа үстү бээри чанчыл апарган. Бо айтырыгны шиитпирлеп алырынга биске 50-100 киловаттын дизельдиг электростанциязы, трансформатор чугула херек. Хөлден эмненир кабинеттерге чедир 3 км черге хоорзалар кылып алырынга акша-төгерики база чедишпес деп, ол бодунуң чугаазына демдеглээн.

Хоойлужудулга палатазының депутаты Таисья Куулар "Чедер" курортка ясли-садик болгаш школа тудуун кылырын чугула деп чугаалааш, уругларның дыштанылганын тус черниң курорттарына организастан чорударын чедип алыр, оон башка Саян артының курорттарыне оларны дыштандырып чорудуп тургаш, хөй акша-төгерики чидирип ап турар бис деп, бодунуң чугаазына айыткан.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А.В.Брокерт Улуг Хуралдың депутаттарының бо эгелээшкиниге бодунуң талазындан таарзынганын илдеткеш, санатор-курорт айтырыгларын сайзырадыр деп бодаар болза, бо талазы-биле менеджмент, сервис талазы-биле специалистерни белеткеп алыры чугула деп чугаалаан.

Үнүүшкүннүг хуралдың киржикчилеринге Хоойлужудулга палатазының депутаттарының мурнундан Б.К.Кудерек четтиргенин илдеткеш, санатор-курорт талазы-биле айтырыгларны моон-даа сонгаар бир демниг сайгарып, чугаалажы бээр боор бис деп хуралды түннөп тура чугаалаан.

Идиш ИДИК-ООЛ.
В.ШАЙФУЛИННИҢ чуруу.

АЖЫК-КОНЧАА АРЫН-НУҮРГЕ ЧАРЖЫНЧЫГ

Кежээки Ак-Довурак. Кежээки хаяада бо хоорайның кудумчулары онзагай чараш көстүр. Даг-дүгү курлавырларын чажыра шыпкан бедик даглар артындан ажып бар чыдар хүннүң херелдери хоорайның беш каът бажыңнарын бир тускай кылдыр хаяаландыр чырыдып турарын көргөш, кижип магадал ханмас. Ынчанмыже баядустун бо каас-шиник оворун пиво шили туткан аныяктарның чараш эвес аажы-чаңы бо-ла үрей бээр. Олар ында-мында бөлүглежип алгаш, эрткен-дүшкен чонче кадалып, "кым сен, чүү сен, хемчик сен бе, азы..." дээн чер-чурт ылгаан сөстери-биле өске кожууннардан келген кижилерге бо-ла бужургалды оттура бээр. Аныяктар дегерези ыңдыг эвес, мөзү-шынар, кижизидилге талазы-биле эки чаңныг аныяктар кижиге ээ көрнүп дузалажырын бо-ла кызды бээр. Безин хоорайы-биле таныштырып, оон эрткен төөгүзүн-даа чугаалай бээр кижилер бар.

Ак-Довурак хоорайның иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары чурум үрекчилери-биле чаныш-сыныш чок демиселди дүне-хүндүс-даа дивейн чорудуп турар.

Хоорайның криминалдыг байдалының дугайында Ак-Довурак хоорайның иштики херектер килдизиниң штаб начальниги, милицияның улуг лейтенантызы Владимир Спар-оолович Күжүгеттиң биске чугаалап бергени-биле алырга, хоорайда кем-херек үүлгедиишкенинин талазы-биле байдал нарын. Ылаңгыя назы четпестер аразында кем-херек үүлгедир чоруктар онза дүвүрелди тургузуп турар. Олар кежээ дүжерге, бөлүглежип алгаш, арага-дары ишкеш, чогуш-содааны үндүрүп турарлар. Бодум хуумда ада-ие, школа хайгааралында турбайн турар аныяк-өскеннерге онза кичээргейни салыр үе келген деп бодаар мен. Оон башка хоржок.

— 2003 чылдын беш айларының дургузунда Ак-Довурак хоорайга 93 кем-херек үүлгедии бүрүткеттинген, оларның иштинден 82 кем-херек криминалдыг милицияга хамааржып турар. Сөөлгү үеде моон мурнунда черле болуп турбаан кем-херек үүлгедиин кичээнге алдывыс. Бо хоорайга наркотиктиг бүдүмелдер садар чажыт "притон" тыптып келген. Ону хоорайның милиция ажылдакчылары айыыл

чок чорук органнарының ажылдакчылары-биле бир демниг ажылдаанын түннелинде илдеткеш, наркотики-биле холбаалыг кижилерни кеземче хэрээнге онааган. Олардан 10 кг 115 грамм марихуананы хавыргаш өрттөткен. Оон аңгыда бистиң хоорайже бараан-сарааны кожавыс Абаза хоорайдан сөөртүп эккжеп турары билдингир болгай. Ынчалза-даа бараан-сараан аразына чажыды-биле

суррогаттыг спиртти база хоорайже сөөртүп кириери көвүдээн. Спирт талазы-биле 2 херекти оттурган бис. Хоорай девискээринге 1 тонна суррогаттыг спиртти хавырдывыс. Бо херек дээш туттурган кижилериниң аразында үндүрүг инспекциязының ажылдакчылары бар болган. Шак мындыг күрүне албан черлеринде ажылдап чоруур кижилер ажык-кончаа сүрерге, арын-нүүрге чаржынчыг-дыр. Бистиң чонуус багай шынарлыг арага ишкенинин түннелинде, өлүп хораш чоруур болгай. Сайдывыс (ТР-ниң ИХЯ-зының сайыды С.П. Аренин) бо чылын спиртти чажыды-биле садар кижилерге удур шынгыы демиселди чорударын кол угланышкын деп санап турар кижип. Ынчангаш сайыттың даалганын күүседип апар бис.

Хамык кем-херек үүлгедииниң дөзү арага-ла болгай.

Ч о г у м ажыл-чорудулгавысты хөй-ниити организациялары-биле бир демниг чорудуп турар бис. Чагырга чери-биле харылзаавыс эки, кежээниң-не дружинниктер хайгыылче үнүп турар. Ынчалза-даа башкылар дискотекаларга келбестир, кижизидилге ажылынче кичээнге салбаска болур бе? Аныяк-өскенни кижизидип, оларны эки орукче углап-баштаар кижилер ада-иелер болгаш башкылар-ла болгай.

Чоокта чаа биске доктаамал чурттаар оран-савазы чок божуларны эккелген. Оларның биске ажыгы чок. Чүге дизе оларны каа тургузар боор, дөргүл-төрелдеринге база аартык апарган улус хоорай кудумчунга арагалаар, чурум үрээр-дир. Биске моон мурнунда божулардаа чок турган чүе.

Хамаатыларның мал-маганын оорлаар чоруктар эрткен чылдындан кызырылган, ыңдыг-даа болза квартиралар оорлаар чоруктар көвүдээн. Бажын оорларын туткаш, кеземче херээн оттургаш, судче дамчы-

дып турар бис.

Ак-Довурак хоорайның иштики херектер килдизи ажылынган бердинген арга-дуржулгалыг, езулуг профессионал кижилерден тургустунган. Оларга юстицияның майору, истекчи Каракыс Хомушкуну, милицияның улуг лейтенантызы Андрей Хомушкуну болгаш өскелерни-даа адап болур. Мында шагдаа ажылдакчыларының ортумак харназыны 35-тен өрүлөвөс. Хоорайның патруль-пост албаны эки ажылы дээш республикада ийги черде турары биске база өөрүнчүг дээрзин айтып көрейн. Материал-техниктиг хандырылгавыс шоолуг эвес-даа болза, шагдаа ажылдакчылары салдынмайн, эрес-шудургу ажылдап турар. Амдызында Ак-Довурак хоорайда байдал мындыг-ла-дыр.

Көдээ черлерде ажылчын олуттар чок болганындан суурларның чурттакчылары бүдүрүлгелерлиг хоорайларже көжүп кээп, аңаа турумчуп ап турар. Ак-Довурак хоорайже база-ла хөй-ле кижип көжүп кирген. Ынчалза-даа ажыл-иш дээш көжүп келген кижилериниң аразында чиик амыдырал сүрүп, кем-херек үүлгедиринге сундулуг кижилер хамаатыларга тайбын амыдыралды бербейн турары хомуданчыг.

Игорь ДАМДАК.

ЧУРУКТА: Ак-Довурактын иштики херектер килдизиниң штаб начальниги, улуг лейтенант Владимир Күжүгет.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруу.

ЭРТИНЕЛИГ МАЛЫМ

**Азырал-даа билбес,
Аңнар-биле дөмей**

1. Езулуг-ла агаар медээчизи

Изиг черге сарлыктар таарышпас, үр туруп шыдаастар, соок болгаш серин черлерге олар мурнун былаажып дывыржыр. Семдер дүктүг болгаш кандыг-даа соокта черле доңмастар. Дөрт буттарының дуюглары хая-даштарлыг кадырларга, шил дег кылаң дош кырынга тоовас, тайбас-даа. Ынчангаш тас тайгаларның кырынга ойттар, хар чок, кадыр мээстер кырынга чоруур. Азыралга шуут ақташкан, терең, улуг харлык ак шөлдерге база таарышпас. Чүге дээрге сарлык хой ышкаш кастынып ойттавас, чаялгазы бир янзы. Думчуу, үстүү эрни-биле харны аштап тургаш, ам кээп ойттаар.

Кыжын кандыг-даа хатшуургангыда тас, бүгү таладан хатка үрдүрүп турар бедикке, харын-даа дош кырынга дыштанып чыдар, шуут доңмас. Сарлыктын эң ылгалдыг талазы болза езулуг агаар медээчизи. Агаар баксырап, улуг хар чаарын эндемес. Кыжын аяс турда-ла, сарлыктыр мээс иштинче шуужуп киргеш, ыжык черге ойттай бээр. Ынчан ам-на улуг хатшуурган келир. Айт кулаа көзүлбес шуургангыда олар тайгаже шуужуп үнүптер. Оон сөөлүндө хат-шуурган дораан азыр. Чайын дээр кылаң, чер кыры чылыг турда, сарлык суг иштинге элээн туруптар, молдургалары кудуруктарын ходуйдукташ, дешкилежип маңнажыр болза, ынчан үргүлчүлөлдиг, суггур чаъс чаар. Саар сарлыктарның эртен, кежээ сүдү мурнукузундан эвээжээрге, агаар баксыраарының демдээ. Ынчангаш сарлыктыг черниң улустары оларның ындыг байдалдарын кончуг эки эскерер. Сарлыктар дөңгүр, мыйыстыг-даа болгулаар. Олар кодан-коданы-биле чоргулаар. Доктааган черинге хонук-хонуу-биле туруптар. Ынчаар турумчуп алган черинден үндүр сывырарга-даа хоржок. Кажан чоруптар деп барганда, оларның бажын дозары, доктаадыры шуут болдунмас. Хөректерин кыргырадыр эдип, бызаа-молдургаларын

едертпкен соонда, хая-дашка чүгле дуюглары шаккылаар. Чедер-доктаар дээн черинге чедип доктаваанда, ойт ызыраарын безин сагынмастар. Олар кончуг дошкун болгаш кашпагай. Ынчангаш бөрүге белең чер алыспас.

2. Өзүп көвүдээри, назы-хары

Сарлыктар июнь айның эгезинде эдержилгеге кирер. Эр молдургаларын бир харлында-ла чазап кааптар. Үш харлык кыс, эр сарлыктарны хунан, дөрт харлыктарын дөнен сарлыктар дээр. Беш хардан өрү назыныгларын улуг сарлыктар дээр. Олар — төрүүр кыс сарлыктар, бугалар, шарылар. Сарлык чүгле чаңгыс бызаа төрүүр, ийистээри кончуг ковар. Бир эвес сарлык ийистептер болза, тыва улус ону багай деп санаар. Сарлык бызаазы төрүттүнүп келгеш, иезиниң эмиин дилеп, эеп эгелээр. Бир эвес хар-шуургангыда-даа төрүттүнер болза, иезиниң аа сүдүн ээпкен соонда, соокка доңмас. Сарлыктар колдуунда-ла дүне черге хонуп чыткаш төрүүр.

Сарлыктын ортумак харназыны — 18-20 чыл. Боттарының бызаалар, молдургалар болгаш дөненнерин улуу кончуг эки билер болур. Ынчангаш кодан сарлык аразынга-даа бир бөлүк чоруурлар. Эки семирп алган сарлыктар төрүпкеш-даа тоовас, улаштыр семирп алырлар. Ындыг сарлыктарның ээгизиниң кадары каът-каът болур, эйттин кырында чаг, улаштыр чагның кырында эът кылдыр семирпир, Ындыг эйти эртем дылы-биле алырга, бекон дээр. Сарлыктын иштиниң чаа (эдири) 15-20 килограмм чеде бээр. Ол чаг кончуг үскүр болур.

Кажан сарлыкты согар дээнде, оларны шалбалааш, ужургаш, дөрт даванын так хүлээш, улуг назынын кижиге бижек-биле чушкулудыр. Чушкулуда дээрге молдурк биле баштын аразында чүстү адырары-дыр. Ханын шанчары дээрге төш бажындан кежин чара кескеш, боостааның ийи улуг ханын (сааттарын) үзе кезери.

Ынчанмас болза, хөрек иштинде хан, саат ханы төгүлбес, оон уламындан эът арыг эвес болур. Сарлык — кончуг каржы мал. Ол кажан бызаалапканда, өске кижитуржук, бодунуң ээзин безин бызаазынче чоокшулатпас.

Бызаалыг сарлыкты саары чийк эвес. Ону мойнундан баглаар, хол-будун дужаар. Бир дугаар төрөөн сарлык бызаазын эдертипкеш, өдөктөн ойлап чоруптар таварылгалар тургулаар. Чамдык сарлыктар төрүүр дей бергенде, коданан кыжын дезип чоруткаш, озалааш черге чаштынып төрүүрлер. Ындыг сарлыктарны кыжын төрүүрлер деп адаар.

Эр молдургаларны чазап тургаш, улуг-шыраан, эъткир болгаш дүккүрүн буга кылдыр арттырар. Олар чоорту өзүп, четчип келгеш, улуг бугалар болур. Эң улуу кодан баштыңы кылдыр хевирлетинер. 50-60 чедип турар сарлыкка 3-4 буга турар ужурлук. Бугалар колдуунда мыйыстыг болур болза эки. Бөрүлөр, өске-даа араатанардан олар кодан камгалаар кылдыр чаяаттынган. Улуг бугаларның мындыг бүдүш-туружу демдеглексенчиг. Күзүн, ылангыя сентябрь айда, олар коданан аңгылангаш, тайгаже чоруптар. Ол чоруурда шупту чаңгыс черге чыгып алгаш, үскүлежир. Оон соонда тиелеттиргеннери бир аңгы, тиелээнери база каттыжып алгаш, тайгаже чоруптар. Олар тайгага кончуг ойттуг черге кыштап алыр. Буга кыжын семирпир. Оон соонда чазын май төнчүзүндө, июнь эгезинде коданче кирип келир.

Сарлык бугалары коданче кирерде база үскүлежир, күжүн шенежир. Чедишкен улуг сарлык бугаларының дензизи 600-800 килограмм чеде бээр. Кажан коданнарже кирип кылаштай бергенде, турумчуй бергени өскезин малче чоокшулаттырбас. Кодаанче кирер дээн өске буга аалга чоокшулап келгеш, хөртүлөдир хөректенип, кудурун чайып, элге андаштанып, чааланып келир. Аалда турган буга база-ла келген буганы уткуй мөөрөп, чааланып чеде бээр. Оон ийи буга чааланчып, хыйыртажып туруп-туруп, үскүлежир.

Бир эвес оларның күжү ден болза, кезек дыштаныр, сугга кирер. Оон улаштыр месилдежир. Бирээзи бирээзин тиелевээнде, ийи-үш-даа хондур үскүлежир. Түннелинде аалга турган буга тиелеттирип алза, ол коданын келген бугага чайлап бергеш, дезиптер. Оон бир черге барык чеде хонук дыштанып алгаш, катап кээп үскүлежир, чок болза, өске аал коданынче чоруптар. Бугаларның шак ынчаар ойт чивейн, суг ишпейн сооттунар, чарааттынар.

Бугалар үскүлежи бергенде мурнунга кымны-даа, чүнү-даа басып, хеме таварыыр. Дөңгүр, мыйыстыг ийи буга, күжү дең-даа болза, үскүлежи бээрге, мыйыстыгы албан тиелеп үнер. Бугаларның күжү чүгле дензизинде эвес, аваангыр, ээлгири болгаш кашпагайы база улуг ужурдузальг бооп турар. Сарлык бугазы — кончуг туразында, чоргаар, бодунга бүзүрелдиг амытан. «Туразының улуун — сарлык бугазы-ла» деп сөстөрүнү тыывылганы ужур-дестүг.

3. Беленин харааш...

Сарлыкты чоокка чедир-ле көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринге ферма кылдыр тудуп келген. Саар сарлыктын сүдүнүң үскүрү 20-22 хуу чедип турар. Рыноктуг экономиканың бүдүүзүндө тергиин үскүр сүттүг дээн инектин сүдүнүң үскүрү чүгле 14 хуу турганын сактып ор мен. Саржаг, ааржы, куруттар, тыва арага, хөөрем чок, малчын аалдарга эндерик турган болдур ийи. Ол дээрге тодуг-догаа чоруктуң үндөзүн бадыткалдыр. Бо талазы-биле амыдыралдың көшкүн малчын овурухевириниң чагай үлегерин сактып болур. Сарлыктын кежи-биле идик, барба, даалың, өске-даа бирги хереглелдин эдилелдерин кылыр турган. Сарлык бажының чүгле ийи чаагының кежин безин чымчадыр эттээш, тыва идиктерни улдуруп ап чораан.

Бо малдың дүгү-биле аргамчы, челе, хөне, өг куру, өг базыры, өске-даа хереглелдер кылыр. Сарлык кудуруунун дүгү-биле аргаан, кылган уктарның шынары, чылымы болгаш эптии

барык денелге чок. Аң төрелдиг бо малдың онзагай, кижиге кадыкшыл бьжыгларынга ажыктыг продуктуларын эртемге үндөзилеп шинчилээр ажилдар албан чедип келиринге бүзүрелим улуг. Ол дээрге бот-үнези эң чийк мал. Чылыг кажаа, чечектиг сиген, чыттыг көк силос-даа ол хереглээр эвес. Ынчангаш оон продукциязының бот-үнези хөлчок чийк бооп турар.

Ынчалза-даа чоокку каш чылдардан бээр сарлыкка хамаарылга шуут өскерилген. Оон түннелинде күрүнениң-даа, хууда чонунуң-даа сарлынын бажы оранчок кызырылган, харын-даа бо мал төнеринин кырында келген. Сарлыкты сагбастан, ынчангаш ол «черликшип» оран. Оон бир херечизи болза сарлыкты шаандагы дег эдын, ханын, кежин тускай белеткээри утундуруп оран Ам ол малды, ырмазынчынын, бо-биле адып алыры чанчылчып бар чыдар. Хайыраан ижин-хырын, өкпе-баар, эм-таң бүдүмелдерлиг чаагай хан октаттынып турар. Малдың алгы-кежи база. Ол дээрге эки тура-биле ядарал-дыр-ла.

Беленин, чийгин хараар чоруктарның чижектери, бадыткалдарын ам-даа санап болур. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң сарлынын кадарып оран малчыннар төрүүр 50-60 сарлыкты тудуп оран хирезинде кара шай ижи, улуг өртектиг ак саржаг, маргарин садып чип оары элдептиг.

*Саап аарга сүдү,
Саржаа көвей, үскүр,
Сарлыктарым шупту
Янзы-бүрү өңнүт:
Сарыг, шокар, өле—
Чараштарын көр даан.
Азырал-даа билбес,
Аңнар-биле дөмей.
Тайга-сыннар кырлап,
Таваар ойттал чоруур,
Кадыр-кашпал чурттут,
Кадарарда солун,
Эди, сүдү эм-таң,
Эртинелиг малым.*

**Успун КАРА-ООЛ.
Мөңгүн-Тайга кожуун.
Мөген-Бүрен.**

Байырлалыңа белеткенип эгелээн

Май 30-де Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак Тываның Россия Федерациязының составыңа эки тура-биле каттыжып киргенинден бээр 60 болгаш Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 90 чылын демдеглээринге белеткел ажилдарының дугайында чөвүлел хурал эрттирген. Шериг-оол Дизижилович Тываның бо юбилейин федералдыг деңнелге байырлап эрттирерин чурттуң бүгү политиктиг күштери деткип турарын

чугаалаан. Келир чылын эртер бо ийи байырлалга бөгүндө эгелээш эки белеткенирин, дарый кылып чорудар бүгү ажилдарны тодарайдып, чыып белеткээр чазак комиссиязын тургузарын дааскан.

Чөвүлел хуралга кол чугаа Кызыл хоорайның 90 чылыңа белеткел дугайында болган. Аңаа ажилчын 7 бөлүктү тургускан. Оларның эң колунга экономика, саң-хөө болгаш ажил-агый бөлүктөрүн хамаарыштырар. Ону Чазак Даргазының бирги ораалакчыларының хүлээлгезин күүседип турар Александр Брокерт биле Шолбан Кара-оол олар удуртурлар. Оон аңгыда политиктиг турум чорук, социал адыр, девискээрлер аразында харылзаа, хоорай чоогунуң девискээриниң хөгжүлдөзү дээш, өске-даа ажилчын бөлүктөр бар.

Олар тус-тузунда кылып чорудар ажилдарының планын бо хүн-нерде тургускаш, июнь 5-те эртер чазак хуралыңа кирирлер. Аңаа камгалааттынган төлевилелдерни бо айның бирги чартыында федералдыг Чазакка республиканың удуртукчулары камгалаар.

Кызыл хоорайның чагыргазы байырлалга белеткел ажилдарын чоруда берген. Ону мэр Дмитрий Донгак боду удуртуп турар. Чагырга черинде адырлар аайы-биле тургустунган 8 ажилчын бөлүк боттарының планнарын тургузуп дооскан.

Пенсионерлерге чингелде

Кызыл хоорайның чагыргазы 11, 13 болгаш «Вавилин ыйгылаажы» баар автобустарның дыштаныр болгаш байырлап

хүннеринде маршруттарыңа хоорайның хоочуннарыңа чингелделери кылган. Чингелделиг турум бо чылдың июнь 1-ден эгелээш, октябрь 1-ге чедир турар. Шак ындыг чингелделер чүгле пенсионерниң шынзыдылгазын ап чоруур кижилерге тараар.

Хоочуннарга чингелделериниң компенсациязынга 1 миллион 889 муң рубльди «Пассажирлерниң автотранспорт бүдүрүлгези» муниципалитет бүдүрүлгезинге бээри көрдүнгөн. Бир эвес хоорай бюджетинче кирер саң-хөө чогумчалыг болза, бүдүрүлгезинге компенсация акшаны хоорай чагыргазы бо чылын-на бериптерин шиитпирлээн.

Дыштанылга лагерьлери ажыттынар

Бо чылын Кызыл хоорайның

школаларының чанынга уругларның 10 дыштанылга лагерлери ажыттынар. Аңаа 1000 ажыг уруглар чайгы үеде дыштанырлар. Школалар чанының лагерлеринге ниитизибиле 360 муң рубль херек. Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөредилге база Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө ямылары 310 муң рубль бо лагерлерге бээр ужурлук. Ынчалза-даа амдызында акшаландырылгышкын чок болуп арттышаан. Уругларның путевкаларының өртектери бо хүннерде тодараттынар. Ол 2-ден 3 муң рубль аразында болур.

Школа чанының лагерлеринден аңгыда, хоорайга 6 ведомство лагеря база ажыттынар.

Мэрияның парлалга албаны.

СОЛАНҒЫЗЫ
ЧАЙЫННАВЫШААН(Төңүзү. Эгеzi № 61
"Шында")

Мырынай чоокта чаа алдан-маадырларның тура халышкынының 110 чыл оюн демдегелеп эрттиргенде, бир улгады берген кижги ол тура халышкыныны бодунун көрүжү-биле мынчаар илеретти: «Бо-ла улустун байырлап турар чүвезин аайын тыппас мен. Анаа-ла Моолдан чылгы сывырып эккеп, кайгалдап турган оолдар диведиве. Бо үеде бо оорланып, улус халактадып чоруур оорлар ышкаа аан» — дидир. Элээн изиг-изиг чугаалаштывыс. Ооң шын эвес билишкенин эдер бодадым. Ол дыннаар хире эвейн-дир:

— Харын бодунарның төрөлдериңер ол алдан-дургуннар аразынга турган чадавас. Ынчангаш оларны кончуг камгалап олур боор силер — дидир. Канчап билер, турган-даа бооп чадавас. Бүгү Хемчик чону, харын-даа бүгү тыва чон оларны чоок кижилери кылдыр чагай сеткил-биле сактып чугаалажып турар болгай. Ол үеде эвээш сангыг тывалардан үнген төөгүде алдан-маадыр диртен тура халыкчыларның саны алдан эвес, а алды чүс чедип турган болдур эвеспе. Оларның чүгле бажын алысканнарының саны алдан хире турган-на болгай. Эрге тутканнарның каржы-дошкун, туразында чоруунга эң баштай массалы-биле удурланып үнген эрестердир ийин. Оларны ынчан кайгалдар деп адап турганы чөп. Чүге дээрге ол үеде «кайгал» деп сөстүн утказы амгызындан өске турган. Эрес-кашпагай, быжыг тура-сорукуг, өскөлөргө бодунун ажык-дузанын көргүзүп, коцкактарны базындырбай камгалап чоруур экер эрни чон «кайгал» дээр турган. Алдан-маадырлар, шынап-ла, дооза экер эрлер турган. Бо үеде улус халактадып, хөй ажы-төлдүг яды кижилерниң саап ижил орган чаңгыс борбак инээн оорлааш, соп, садып-саарып чоруур оорларны «кайгалдар» деп адай бергенинге мен черле таарышпас кижиги-дир мен. Шаандакы «кайгал» деп сөс биле бо үениң «кайгал» деп сөзүнүн аразында ылгал чер биле дээр дег-дир ийин. Мен алдан-маадырларга турскааткан «Арбас-Ойну муну-вуткаш» деп улуг хемчээлдиг шүлүглелимде-даа, «Туттурбайн чорза-чорза...» деп шиймде-даа «кайгал» деп сөстү ол үеде турган

утказы-биле ажыглаан мен. Алдан-дургуннарның хартаачыларының бирээзи эрес, кайгал, экер эр Самба арбас-турбас эки ады Арбас-Ойну муну-вуткаш, сүрүкчүлөргө туттурбайн, Самына сынын ажыр хаккаш, орус чуртунче кире берген кылдыр көргүскен мен. Алдан-дургуннар дугайында чон аразында чугаалажып турган бир чугаага үндезилээш, уран-чечен чогаалда ынчаар көргүскеним ол. Ам ол шүлүглелдин сөөлгү түннөл кезээн — эпилотту номчукчуларга бараалгадып көрейн.

ЭПИЛОГ

Хоюлу-дүрүм арта базып, Кожуун-чызаан дүвүредип, Чагыртпастан дургуннарны Ялалаар дээш эккелгени Торгаал шийткен төвү турган Доозунуг Улаастайга Бүгү чонну дүлейлеткен Бүрээ-бүшкүүр адаа-биле Ногаандыктар самнап тургаш,

Одургулаан борбак баштар Токкуладыр чуулган хөвээр Довуракче хөмнү бербээн. Өргүн чоннун аргыыр оруу Өндүр сыннар баштарынга Өшпес оттуг чула болуп, Өжээн одун хөрлээлеткен.

Салгын сыллаан дүмбей дүне Самынаны ажыр хаккан Акъыстың эрес ады — Арбас-Ойнуң изээн оруу Бүрөг дээрниң сылдызы дег, Бүлүртүңнээш бүде бербээн. Кежик-чолдуг амыдырал Херелденген амгы хүнде Акы-дунма улустарга Аас-кежик судалы бооп, Автомобиль шуужуп маннаан Асфальтылыг орук болган.

Эртенгинин экинде эвес, Эрткен чүс чыл төңүзүнде, Шаандакының шагында эвес Чаа төре бүдүүзүнде Азий диптиң хини болур Арат чурту Тыва черге Актыг шын дээш демисөлге Амы-тынын салганнарның Эгелеп каан чагай херээ Эглип келбес эрги шагже Согунналдыр ыраан тудум, Солаңгызы улам чырыыр.

Екатерина ТАНОВА,
Тываның алдарлыг чогаалчызы, төөгү эртемнеринин кандидаты.

Шүлүглөл 1982 чылда бижиттинген.

КОНКУРС ЕЗУГААР ШИЛИИШКИН

Улус ажыл-агый организацияларынга эргелел кадрларының белеткелин организастаар талазы-биле федералдыг комиссияның Тыва регионал салбыры «Улус ажыл-агыйның организацияларынга эргелел кадрларының белеткел» деп федералдыг программа езугаар өөредилгеге специалистерниң конкурс барымдаалап шилиишкенин чорудуп турар.

Конкурс езугаар шилиишкенин чорудуп бүгү хевирлеринин үлетпүр, көдээ ажыл-агый, садыг болгаш ачы-дузалар чедирилгелеринин бүдүрүлгелеринин чорудары кедилиг специалистерни чорудар.

Конкурс езугаар шилиишкенин дээди эртемниг, дээди азы ортумак звенонун удуртукчунун албан-дужаалыга ажыл стажы 1 чылдан эвээш эвес, ниити ажыл стажы 3 чылдан эвээш эвес, даштыкы дылды билер, 40 хардан ашпаан назлыг (25 хардан аныяк эвес болза улам эки) специалистер киржип болур. Президент программанын киржир дизе, дараазында документилерни кириери эргежок чугула:

- Эргелел кадрларының белеткелениң күрүне планынга дүүштүр өөредилгеге киржиринге билдиришкени (№ 16 майык).
- Организацияның (бүдүрүлгениң) удуртукчунун рекомандациязы (№ 2 б майык).
- Дээди эртемниң дугайында дипломуң ксерохоолгазы.
- Фамилияны солуур дугайында (эргежок чугула таварылгада) документиниң ксерохоолгазы.
- Специалисти чорудуп турар бүдүрүлгениң кадр килдизинин бадыткааны күш-ажыл делтеринин ксерохоолгазы.
- Сайгарлыкчы ажыл-чорудулга дугайында (эргежок чугула таварылгада) херечилелдин ксерохоолгазы.

Конкурс езугаар шилиишкенин конкурстуг шылгалдаларга үндезилеп боттандырар: мергежил дугайында интервью, психология болгаш даштыкы дыл талазы-биле хөй-хөй айтырылгаларга харылар (тестирование).

Документилерни 2003 чылдың июнь 14-ке чедир дараазында адреске хүлээп алыр: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, каб. 206, тел: 1-37-09.**

ҮШ АЙНЫНҢ
ТҮҢНЕЛИ-БИЛЕ

ТР-ниң Культура болгаш национал херектер талазы-биле яамызы эрткен 3 айларда кылып чоруткан ажылдарының түннелин чугаалажып, чоокта хуралдаан. Илеткелден алырга солун ажылдар эвээш эвес болган. Ылаңгыя тыва культураның сурагыг кижилериниң юбилейлеринге турскааткан байырлардар көскү болуп эрткенин демдеглээн. Чижээлээрге, Улустун хөмөйжизи Маржымал Ондар, сурагыг чогаалчы Леонид Чадамба, ТР-ниң алдарлыг артизи Владимир Тока, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы Шомаа-

дыр Куулар — оларның чогаалдыкчы ажыл-ижинге турскааткан байырлардар, кежээлер, ужуражылгаларны чон сонугаан.

Республиканың культура одагалары бо чылдың бирги кварталында янзы-бүрү культуруг хемчеглерни чоңа бараалгаткан. Культуруг ачы-дуза чедирилгезинден акша киририниң планын 113,5 хуу күүсеткен.

Күрүне филармониязының ыры-танчы ансамбльдери 210 ажыг концерттерни көргүскен. Кызыл хоорайга 38 концертти

көргүскен. Филармонияның материал-техниктиг баазаны чүгээртээн болгаш ырак-узак кожууннарже артистер удаадараа чедип турар апарганы эки. Ынчалза-даа четпестер ам-даа бар: сурагыг «Аян» ансамблинде бедик шынарлыг хөгжүм херекселдери чок, симфониктиг оркестрниң автотранспорту чок.

В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери үш айда 73 ши, концерттерни чоңа бараалгаткан. Санкт-Петербургтун театр академиязын доозуп келген аныяктар коллективке чаа күш болуп, сонугалды болдурган. Аныяктар Кызыл хоорайдан аңгыда, кожууннарже база үнүп, оюнтоглазын көргүзүп эгелей берген.

Черле ынчаш ниитизи-биле хуралга чугаадан илерээни болза, хөй кижиги киржикчилик массалыг хемчеглерни культура ажылдакчылары багай эвес организастап эрттирген. Чижээлээрге, «Атка йөрээл» деп Шагаа байырлалыга турскааткан оюн-концерт, «Офицерлер балы» дээш, өске-даа. Аныяктар — ыраажыларывыс Россияның аңгы-аңгы регионнарынга эртип турган фестиваль-конкурстарга төлептиг киржип келгенин ук хуралга демдеглээн.

Охемчик ОНДАР.
Авторнун чургуу.

ТР-ниң Культура болгаш национал херектер яамызының килдис эргелекчизи У.Б.Хертек.

Хоюлу болгаш хоюлужудукчулар

БОТТАРЫНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫЫН
БОДААННАР БЕ?

2003 чылдың май 28-те болуп эрткен ээлчеглиг хуралынга республиканың Улуг Хуралының Хоюлужудулга палатазының депутаттары «Күрүне албанының дугайында» Тыва Республиканың хоюлузунга немелделер кириерин дугайында» хоюлу телевилели бирги номчулгада хүлээп алганнар. Бөлүк депутаттарың ажылдап кылганы база Хоюлужудулга палатазының күрүне тургузуунун, тус чер ботбашкарылганының, регионнар аразында харылзааларның талазы-биле комитеттиң чүүлдүзүнгени хоюлу телевилели күрүне албаныга стажы санап турда, күрүне албаныга үзүктел чок ажылдааны чылдар дээш немелделерни, телевилелиг немелде шөлээни бээр, пенсияны тыпсыр болгаш пенсияже үнүп турда, акша шаңналын төлөп бээр, комсомол органның: ВЛСМКМ обкомнарынга, хооркомнарынга болгаш райкомнарынга хостаттырган соңгулдалыг албан-дужаалдарга ажылдап турган үелерин кири бижир эргени көрүп турар.

Саналдап кирип турар эдилге федералдыг-даа, республика-даа хоюлужудулганынгу удурланышпайн турар, ол нормативтиг актыларда күрүне албан-хаакчыларынга айыттыг магадьлалдардан аңгыда, өске магадьлалдарны база көрүп турар. Байдалды «эпчок» талазы чүдөл дизе, немелде чийгелделерниң болгаш төлөлгелерниң акшаландырышкынын Федерация субъектизиниң бюджетиниң күсели-биле боттандырар апаар. «Немелделиг»

хоюлуну дараазында чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болдуруксаан хоюлу бодарадыкчылары хевирлеттинип турар 2004 чылдагы республика бюджетинге немелде чүктүк шак ынчалдыр оонаганнар. Депутаттарың өске регионнарның, чижээлээрге, Красноярск крайның, арга-дуржулганынгу даянышкыны эдилгелерни кириериниң эргежок чугулазынга соңгукчуларны болгаш үндүрүг төлөкчилерин бүзүрдири кайын-на болдурар болду.

Ынчалзажок айтырыгының бо талазы депутаттарың-даа, хоюлужудулга палатазының аппаратының ажылдакчыларын-даа (оларның хөй кези бодунун үезинде комсомол баштыңчылары турганнар) бичи-даа дүвүретпейн турар хире. Хоюлу бодарадыкчыларын дүвүретпейн турарындан ийикпе, олар ооң сан-хөө-экономиктиг үндезинин безин кирибээн, шак ынчалдыр олар Хоюлужудулга палатазының регламентиниң 81 чүүлүнүн 1 пунктузун хажытканнар. Боттарынга хүлээп алганы нормаларны сагывайн, хоюлу бодарадыкчылары «Россия Федерациязының субъектилеринин күрүне эрге-чагырганынгу хоюлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсөкчи органнын организастаарының кол-кол принциптерин дугайында» Федералдыг хоюлуну безин тооп көрбээннер. Анаа дүүштүр алырга, регионалдыг бюджеттин акша-хөренгилериниң күсели-биле дуглаар чарыгдалдарны көрүп турар хоюлу телевилелдерин

тус черниң хоюлу бодарадыкчылары чүгле Россия Федерациязының субъектизинин дээди албан-дужаалдыг кижизинин саналдааны-биле азы айыттыг кижиниң үндүрген түннели барда сайгарып көөр уjurлуг.

Эрге-чагыргага келген үезиниң дургузунда бистиң депутаттарыңыс хоюлу чогаадыр чорудулганы эчизинге чедир шингээди албаннар деп догааштырып болбайн аан. Ынчалзажок ындыг чүүлге бүзүрээри берге. Оон туржук хоюлужудулга нормаларында дүүшпес чүүлдерже депутаттарың кичээниг республиканың Чыраанын Даргазы углаан. Чүү чүвени хоюлу бодарадыкчылары удуртулга болдурганын даап бодары берге, ынчалза-даа хоюлу телевилели бирги номчулгада хүлээп алдынган.

Чоннун төлээлери бүгү таварылгаларда мындыг турушту ээлеп турар дээр болза, шын эвес апаар. Депутаттар республика чыраанынги киригени «Кижиге халдавырлыг аарыларның иммунопрофилактиказының дугайында» хоюлу телевилели ооң сан-хөө-экономиктиг үндезинин албаан шаанда чедир сайгарындан ойталап келгеннер. Хоюлу бодарадыкчыларының бо таварылгада быжыг турушту ээлээни мында чугаа кезек кижилериниң хууда эрге-ажыктырының дугайында эвес, а республиканың бүгү чонунун халас тарылгаларының дугайында чоруп турганы-биле тайылбырлаттынар эвес ирги бе?

Н. КУДИНОВ.

Сургуулдарның бирги спартакиадазы

УЛУГ СОНУУРГАЛ-БИЛЕ КӨРГЕШ...

Республиканың ортумак өөредилге черлеринин аразында бирги спартакиада болуп эрткен. Ол дээрге хол бөмбүүнге, хаакка, стол теннизинге, баскетболга база эрткен дыштаныр хуннерде болган шыдыраа болгаш чиик атлетикага маргылдаалар-дыр.

Эрткен дыштаныр хуннерде болган спартакиадага ниитизи-биле он алды команда киришкен. Шыдыраа маргылдаазында команда бүрүзүндөн 2 эр, 2 херээжен ойнакчы киришкен. Команда талазы-биле бирги черни Кызылдың эмчи училищези ээлээн. Ийги, үшкү черлерни Балгазынның

Хуурак октап каар дээрзинге ынанып турганнар. Чүге дээрге Александр Хуурак бо чылын Чадаанага болган тыва хүрештиң долгандыр салыынга элээди оолдар аразында 120 мөгениң аразында шүглүп турган. Мөгениң майы кадырык дээр болгай. Бо удаада Аңгыр Куулар авангыр хүрешкеш, Александр

Хууракты октап алган. Олимпийжи курлавырлар училищезинден Евгений Дүвендейни Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун мөгези Айдыс Ондар октап алган. Эң сөөлгү салыгда Аңгыр Куулар Айдыс Ондарны октааш, шүглүп үнгөн.

Тыва хүрештин кол маргылдаазындан онзаалап демдеглер каар чүве чүл дээрге — мөгө бүрүзү содак-шудактыг база чараш аргаларны удаа-дараа ажылгалап турары.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак ортумак өөредилге черлеринин мөгелеринин аразында болган хүрешти улуг сонуургал-биле көрүп, национал хүреживисти моон сонгаар канчаар сайзырадып болурунун аргалары барын ТР-ниң Куш-культура болгаш спорт комитетинин даргазы С.Б. Ооржак-биле чугаалажып ордулар.

Маргылдаанын төнчүзүнде шаңналдыг черлер элээн мөгелерни шаңнап-мактаан. Бо хүрештиң киржикчилери Наадымда база катап ужуражып, ачыр-дачыр хүрежи бээр чугаажок. Ынчан кым шүглүрүн амдызында даап чугаалаары берге.

Бо чылын болган бирги спартакиаданың ниити түнели-биле Кызылдың педагогика колледжизи бирги черни алган. Ийги черни Кызылдың эмчи училищезинин, үшкүзүн Кызылдың автоорук техникумунун командалары ээлээн. Шаңналдыг черлерни элээн командаларны спортчу дериг-херексел-биле удавас шаңнаар деп турар. Чеже акшаның дериг-херексели-биле шаңнаар деп турары амдызында билдинмес. Келир чылын болуп спартакиадага командаларның белеткели бо чылдызындан-даа эки болуру чугаажок. Чүл дээрге бо чылгы спартакиададан солун, чаа чүүлдерни билип алган болбайн аан.

Иван ХЕРЛИИ.

ЧУРУКТАРДА: шүүлген мөгө Аңгыр Куулар; хүреш үезинде.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН чуруктары.

профессионал-техниктиг училищези биле Кызылдың педагогика колледжизинин командалары үлешкен.

Чиик атлетикага бирги черни Кызылдың автоорук техникумунун, ийгизин Кызылдың эмчи училищезинин, үшкүзүн Кызылдың педагогика колледжизинин командалары ээлээн.

Спартакиада тыва хүреш маргылдаазы-биле доозулган. Тыва хүрешке ортумак өөредилге черинин 32 анык мөгези киришкен.

Мөгелер ачыр-дачыр хүрешкенин соонда, дөрт мөгө арткан. Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумундан Александр Хуурак биле № 6 профтехучилищезинин сургуулу Аңгыр Куулар таваржы берген. Көрүкчүлөр Александр

«Найыралдың начыны-2003»

Мөнгүн-Тайга кожууннун Мугур-Аксынга июль 18-19 хуннеринде Моолдун, Алтайның болгаш республиканың шыырак мөгелеринин киржилгези-биле

«Найыралдың начыны-2003» делегей чергелиг тыва хүреш маргылдаазын эрттиреринин программазы

ИЮЛЬ 17

Келген аалчыларны уткуп, хүлээп алыры.

19.00 шакта — «Мөңгилерниң даңгыназы-2003» чараш кыстар конкурзу.

ИЮЛЬ 18

10.00 шакта — «Найыралдың начыны-2003» делегей чергелиг хүреш маргылдаазының ажыдышыкыны: Тыванын кожууннарынын, Моолдун Убса-Нур болгаш Баян-Өлгий аймактарынын сумуларындан, Алтай Республиканын Кош-Агач районундан келген делегацияларның парады.

10.30 шакта — хол бөмбүүнге маргылдаа.

12.00 шакта — 15-18 хар чедир оолдар аразында хүреш маргылдаазы.

18.00 шакта — «Найыралдың начыны-2003» делегей чергелиг хүреш маргылдаазында тураскааткан байырлыг концерт.

ИЮЛЬ 19

11.00 шакта — 28, 12 километрлерге аът чарыжы.

14.00 шакта — Тыванын, Моолдун, Алтайның эң шыырак мөгелеринин киржилгези-биле 128 мөгениң хүрежи.

ОРГКОМИТЕТ.

Почта харылзаазы конкурс чарлап тур

ТР-ниң Федералдыг почта харылзаазының күрүне эргелели

бо чылдың июль айда 10 чыл оюн

демдеглер эрттирер. Ооң-биле холбаштыр Федералдыг почта харылзаа эргелели почта харылзаазының ажыл-чорудулгазынын дугайында, адырның тергин ажылдакчыларынын дугайында

эң эки чүүл, репортаж

дээш конкурсту

чарлап турар. Дараазында номинациялар талазы-биле:
✦ **«Эң эки чүүл дээш»** массалыг информациянын парлагга чепсектеринин аразында;

✦ **«Эң эки телерепортаж»** болгаш **«Эң эки радиорепортаж дээш»** массалыг информациянын электроннуг чепсектеринин аразында ону чорудар.

Тилекчилерни акша шаңналдары манап турар:

1-ги чер дээш — 1500 рубль, 2-ги чер дээш — 1000 рубль, 3-кү чер дээш — 500 рубль. Конкурска парлаттынган азы эфирге үнген ажылдарны 2003 чылдың июль 30-ге чедир кирер.

Конкурс материалдарын түннеп көөр кылдыр бо адресче чорудар: **Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 156 а. Чагыдылга килдизи, тел: 1-11-22.**

Шаңналдарны юбилей байырлалынын хүнүнде тыпсыр.

«Учебники» магазинче

ЧАА НОМ-ДЕПТЕРЛЕР КИРГЕН

- ◆ Шылгалдалар билеттери болгаш харылар;
- ◆ Башкыларга төөгү, математика, күш-культура, орус дыл, литература талазы-биле методиктиг литература;
- ◆ Дээди өөредилге черлеринин студентилеринге экономика талазы-биле өөредилге номнары болгаш лекциялар конспектилери.

Баар чери: Кызыл хоорай, Бухтуев кудумчузу, 1. «Трансагентство».

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Ак-Чыраа ортумак школазын 1998 чылда дооскан **Тайгана Эргинеевна Кыргызка** ук школаның тывысканы № А 1893674 аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Республиканың дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлели хөй чылдарда партия, совет органнарга ажылдап чораан күш-ажылдың хоочуну, Самагалдайның хүндүлүг хамаатызы

Булат Бүлчүнович ШИРЕННИН

86 харлап бар чорааш хенертен мөчээни-биле оон уругларында, чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдылды илередип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертке, Т. Хертке.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7998. Чагыг 63.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИИН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязынын Парлагга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазынын чорудулгазында контроль болгаш бүрткеленин Тыва девискээр эргелелинге бүрткелтинген.

Бүрткелтирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлагга болгаш информация куркомитетинин типографиязында парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларынын бодалдары редакциянын туружу-биле дүүштейн барып болур. Айттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дындадылары дээш авторлар боттары харылаар.